

האינטרנט בהלכה

ראשי פרקים

א. היזק על ידי הפצת וירוס - חיוב מטעם אש

1. הפצת וירוס דינה כ"אש"

2. החיוב על הנזקים העקיפים

3. טמון באש

ב. חיוב מטעם בור

ג. חיוב מטעם אדם המזיק

ד. האקרים ומציפים

ה. הצורך בהתקנת תקנות

ו. השארת האתרים פתוחים בשבת

1. סיוע לעוברי עבירה

2. שכר שבת

3. מראית עין וחשד

4. זלזול בשבת

5. נגיעה לבטחון הציבור

ז. קנין באינטרנט

1. קנין כסף

2. דבר שאינו מסוים

3. דבר שאינו ברשותו

ז. סיכום

האינטרנט - קשר בין מחשבים - הולך וכובש לו מקום, ובוודאי שיש לשימושיו השלכות הלכתיות רבות מפנים שונות: נזיקין, קנין,¹ שבת² וכו'. מאמר זה מטרתו לנגוע בקצה סוגיות אלו, ויותר ממה שכתוב כאן ראוי שיעמיקו בו תלמידי חכמים.³

א. היזק על ידי הפצת וירוס - חיוב מטעם אש

1. הפצת וירוס דינה כ"אש"

באמצעות דואר אלקטרוני או אינטרנט יכול אדם להפיץ "וירוס" מתוך המחשב שלו אל תוכם של מאות ואלפי מחשבים ברחבי העולם כולו. "וירוס" זה יכול למחוק בו בזמן קבצים ותוכנות באותם מחשבים, לשתול בהם "באגים" שימנעו כל אפשרות שימוש בהם, וכן לקנן בתוך מערכת המחשב ולהביא לידי אותם נזקים מאוחר יותר. נזקים

1. ראה: הרב יחיאל וסרמן, ביצוע קנין באינטרנט, בתחומין יח עמ' 248.

2. ראה: הרב אורי דסברג, מערכות תיקשוב בנקאיות בשבת, בתחומין כ עמ' 421.

3. אין בדיון כזה משום מתן הכשר לשימוש פסול וטמא במכשיר האינטרנט. לא כאן המקום לדון במידת הצורך להרחיק ולנדות מכשיר שבלחיצת כפתור יכול הוא לעבור מהיותו רב-עוז ורב-תועלת לנושאים חיוביים והכרחיים, אל הפיכתו למקור הרס וחורבן.

אלה עלולים להתפשט בתוך אותו מחשב ולעבור מתוכנה אחת לחברתה, וכן "להדביק" באותן "מחלות" מחשבים אחרים הנמצאים בקשר עם אלו שבהם שוכן הוירוס. נזקיהם של הוירוסים נאמדים בהון רב, וכיון שמערכות שונות שולטות גם על אספקת צרכים חיוניים (מים, חשמל, בתי חולים, צבא ומשטרה) הרי שהדבר עלול גם לסכן חיים.

קשה לעמוד על מניעיהם של מפיצי הוירוסים. יש בכך גם משום משחק וגם משום מחשבת זדון מכוונת. מדי פעם נתפסים מפיצים כאלה, ומועמדים לדין על פי חוקי המדינות שבהם הם נתפסים. הרבה מהם מצליחים להעלים מאחורי מסך המחשב, ולשוב למעשיהם הנפשעים.

מבין אבות הנזיקין דומה נזק זה ל"אש". כשם שבאש נאמר "כי תצא אש ומצאה קוצים" (שמות כב,ה), כך בוירוס יוצר אדם את המזיק בחצרו (במחשבו) ומשלח אותו אל ממונו של חברו. נמצא שהדין "שלם ישלם המבעיר את הבערה" אמור להתקיים גם במשלחו של הוירוס. כשם שאש מזיקה ע"י "כח אחר מעורב בו" (ב"ק ג,ב), כך הוירוס מתפשט ע"י החשמל והמודם ובאמצעות קווי הטלפון.

במסכת בבא קמא כב,א נחלקו אמוראים - ר' יוחנן אמר: אשו משום חציו; ריש לקיש אמר: אשו משום ממונו. למסקנת הסוגיא, מודה ר' יוחנן שאשו משום ממונו, כאשר "כלו לו חציו" (רש"י: שבשעה שהדליק האש, דהיינו זריקת חץ, לא היה ראוי להזיק בחצר אחרת). רש"י ותוס' נחלקו כשמדליק בגחלת שאינה שלו, אם יש לחייבו משום ממונו. להלכה נפסק כר' יוחנן (וכמובא בשו"ע חו"מ תיח,ז): "אש שעברה והזיקה את האדם וחבלה בו, הרי המבעיר חייב בנזקו ובשבתו ובריפוי ובצערו ובבושתו, כאילו הזיקו בידו. שאע"פ שאשו ממונו הוא, הרי הוא כמו שהזיק בחציו. והוא, שהיה האש ראוי להגיע שם למקום שהזיק, בשעה שהדליק; אבל אם לא היה ראוי להגיע שם, כגון שהיה גדר ביניהם ונפל שלא מחמת האש, אפילו אם אפשר היה לו לגודרה, כבר כלו לו חציו, ויש לו דין ממונו שהזיק אדם, שאינו חייב אלא בנזק בלבד, ופטור מארבע דברים." יש לצרף לכך את דברי הגהות-מימוניות (הל' נזקי ממון פי"ד אות ו) בשם ר"י: "לא שיבעיר הוא בעצמו האש; אלא כל מקום שפשע ולא שימר גחלתו, דמטי ליה ברוח מצויה, חציו הן."

הוירוס הרי הוא בבחינת "אש". יוצרו הרי הוא כמבעיר האש. השולחו, גם אם קיבל אותו ממישהו אחר, הרי הוא כמי שאינו משמר את הגחלת המצויה אצלו, ורוח מצויה מוליכה אותה הלאה, וכך הולכת המגפה ומתפשטת. התוצאה היא הרסנית: חל שיבוש בפעולת המחשבים, קבצים נחקים או שחלים בהם שינויים, וכל המערכות התלויות במחשב מתמוטטות.

לכאורה, לדעת ר' יוחנן, שהלכה כמותו, הפעולה הראשונה - משלוח הוירוס—לנמען הראשון - תיחשב לחציו, ואילו פעולות השרשרת של משלוח הוירוס לנמענים נוספים לא תיחשבה לחציו, כיון שבשעת הפעולה הראשונה לא היו בטווח הנזק. רק לאחר מכן, כתוצאה מהפעולה הנוספת שעשה הנמען הראשון ואלו שבאו בעקבותיו, התפשט הנזק הלאה. יש אפוא לראות את הפעולות הנוספות, כממונו שהזיק. אולם אם כך, נתון הדבר במחלוקת רש"י ותוס'; ולדעת רש"י, כאשר האש אינה שלו (ובמקרה דנן: הוירוס שנוצר ע"י מישהו אחר) אין לחייב משום ממונו.

יותר נראה, שאין מקום להגדיר את משלוח הוירוס לנמענים הנוספים, כממון שאינו שלו, ולפוטרו מתשלום, לדעת רש"י. זאת, משום שיש לראות כאן את כל הוירוסים הנולדים במחשבים של הנמענים האחרים, כממונו שהוליד ממון. כולם נבראו ונוצרו מכוחו ומכוח כוחו של הוירוס הראשון, שנוצר ע"י המזיק. העובדה שהם נוצרו

במחשבים אחרים אינה מפקיעה את "בעלותו" של היוצר המקורי, על הוירוסים שנולדו מכוחו.

2. החיוב על הנזקים העקיפים

משום כך אין לפטור מחיוב תשלומי הנזק, מדין "אש" - לא את יוצר הוירוס וגם לא את מפיציו. אולם, יש הבדל אם החיוב הוא משום "אדם המזיק" או משום "אש". אדם המזיק חייב בחמשה דברים: נזק, צער, ריפוי, שבת ובושת. חוץ מנזק, התשלומים האחרים הם עבור נזקים עקיפים, שאותם לא משלמים אבות הנזיקין האחרים, כגון שור (בין אם הזיק אדם ובין אם הזיק שור) ובור. אילו היה מפיץ הוירוס חייב משום "אדם המזיק", היה מקום לחייבו גם על נזקים עקיפים, כגון: השבתת המחשב. אולם, כאמור, החיוב הוא מחמת "אש", ולכן חלים על כך דברי קצות-החושן (שסג,ג), שרק "גבי אדם באדם התורה ריבתה לחייבו בארבעה דברים, ואפילו שבת שלא במקום נזק; אבל בנזקי שור לא חייבה תורה אלא בנזק בלבד. משום הכי, בנועל ביתו, דליכא דין נזק אלא במה ששובת החנות ממלאכתו, ואין דין שבת באדם דאזיק שור או שאר ממונ". נמצא שתשלום הנזק הישיר שעליו ניתן לחייב את מפיץ הוירוס הוא הסכום הנדרש לתיקון מערכת המחשבים, הן בתוכנה והן בחומרה; אך לא ניתן לחייב על הנזק העקיף, כגון השבתת המחשב ושיתוק המערכות הקשורות בו.

3. טמון באש

כיון שהגענו למסקנה שהחיוב על הפצת הוירוס הוא מטעם "אש", הרי שיש להביא בחשבון שהמזיק באש פטור בטמון, ולכן: המדליק בתוך שלו, ועברה האש והדליקה את גדישו של חברו והיו בו כלים ודלקו - אינו משלם אלא גדיש. כך דעת חכמים במשנה בבבא-קמא סא,ב, החולקים בכך על ר' יהודה, וכמותם נפסקה ההלכה ע"י הרמב"ם בהל' נזקי ממון יד,ט ובשו"ע חו"מ תיח, יג. הפטור הוא בין על כלים שדרכם להטמין בגדיש, כגון כלי דישה, ובין כלים שאין דרכם להטמין שם, כגון ארנק מעות. בנידוננו הרי בתוך המחשב קיימים קבצים סודיים ונסתרים, ולכאורה עליהם יש אפוא לפטור את המזיק מתשלום.

אולם, כאמור, זהו רק בכל הנוגע למדליק בתוך שלו, ועברה האש ודלקה בשל חברו. כשמדליק אדם בתוך רשות חברו, מודים חכמים שחייב אף על הטמון (משנה, שם; שו"ע חו"מ סי' תיח). אלא שבזה חייב רק על כלים שדרך להטמיןם שם. על כלים שאין דרך להטמיןם שם פטור, שלא היה לו להעלות על דעתו שיניח אדם שם כלים אלו (גמ' שם, ותוס' ד"ה אלא). לעניננו, גם קבצים סודיים דרכם להיות טמונים במחשב, ועל כן אם ייחשב מפיץ הוירוס ל"מדליק בתוך רשות חברו", ניתן יהיה לחייבו גם על אותם קבצים נסתרים וסודיים.

על כל פנים, המשלוח לנמען הראשון הרי הוא כמדליק אש בשל חברו, שלפחות לגבי חברו הוא נחשב כמזיק בידים, ואז חייב גם על דבר שאין דרך להניחו בטמון (ע"י ש"ך תיח, בשם מהרש"ל וחזון-איש ב"ק ו,ח). רק לגבי הנמענים הבאים נכנס למגבלות של טמון, ונצטרך להבדיל בין דברים שדרכם להיות שם, לבין דברים שאין דרכם להיות שם.

ב. חיוב מטעם בור

לא נראה להגדיר את הוירוס כ"בור", ולראות אותו כבור המתגלגל ברגלי אדם וברגלי בהמה (ב"ק ו,א). ראשית, משום שבור הוא מזיק פסיבי, ואין הוא הולך ומזיק,

ואילו וירוס הוא מזיק אקטיבי שתוקף את הניזק במקום המצאו. ועוד: הוירוס, כוח אחר מעורב בו - באמצעות הטלפון והחשמל - ואילו בבור, אין כוח אחר מעורב.

ג. חיוב מטעם אדם המזיק

נראה יותר שיש לחייב את שולח הוירוס מטעם אדם המזיק, כיון שיצירת הוירוס אינה רק כהדלקת אש בתוך שלו, וכאילו באה רוח מצויה וליבתה את האש והעבירה אותה לשדה חברו. שליחת הוירוס באמצעי דואר אלקטרוניים אל המחשב האחר הרי היא כשליחת יד ארוכה לתוך שדה חברו, והבערת האש שם. ממילא יש מקום לחייב גם על הקבצים הנסתרים הטמונים בכל מחשב.

יש לראות את הוירוס כ"חציו" לאורך כל שרשרת הניזקין. אין כאן מצב של "כלו לו חציו", שהרי בין המחשב שבו נוצר הוירוס לבין המחשבים האחרים לא מפרידה כל גדר. מדובר כאן בפעולת שרשרת, שגם אם נמשכת זמן, נחשבת היא לפעולה ישירה שלו. "וירוס" זה הרי הוא ככל וירוס בעולם הרפואי. וכי אם ידביק אדם את חברו בכוונה בוירוס של מחלה, ומכוחו ומכח כוחו יידבקו אנשים רבים - האם יעלה על הדעת לפוטרו בגין גרמא בלבד כלפי אלו שלא באו עמו במגע ישיר?!

זאת ועוד: כשם שבני אדם בנויים מעצם טבעם למגע ולקשר הדדי, כך מחשבים בנויים לתקשורת פנים ולעבודה משותפת. ולכן, אין מקום לסברת "כלו לו חציו" כלפי הנמענים האחרים, שהרי לכך נועדו המחשבים, כשם שאין לדבר על "כלו לו חציו" בהדבקת שרשרת של מחלות. אילו היה שמשון שולח את שלוש מאות שועליו, כשלפיד אש נתון בין זנבותיהם, אל שדותיהם של ישראל, בוודאי היה חייב משום חיציו, למרות שבעת הדלקת הלפידים לא היו השדות בטווח הסכנה, שהרי טבעם של שועלים במצב כזה הוא לרוץ לכל רוח. גם כאן, המחשבים בנויים לעבודה משותפת, והדבקת מחשב אחד, הרי היא כמו הדלקת אש בזנבות השועלים.

אם החיוב הוא מטעם אדם המזיק, ממילא אין כל פטור של "טמון", וכמו שפסקו הרמב"ם (הל' חובל ומזיק ז, יז-יח) והשו"ע (חו"מ שפח, א): "כל המזיק ממון חברו, ואינו יודע מה הזיק, הרי הניזוק נשבע כתקנת חכמים ונוטל". הפטור היחיד הוא במקרה שהניזוק אינו אמוד להיות בעל החפץ שניזק. בנושא המחשבים בוודאי כל מחשב אמוד ככזה שבתוכו טמונים קבצים נסתרים בעלי ערך רב.

אשר לפיצוי בעל המחשב על השבתת המחשב, הרי כאמור לעיל (א/2) אי אפשר לחייב אדם שהזיק ממון בתשלומי שבת, וומילא הוא פטור על הנזקים העקיפים הללו.

ד. האקרים ומציפים

כל שאמרנו, ואף יותר, אמור לגבי "האקרים" (פורצי מחשבים), החודרים למחשבים מוצפנים של מדינות, או של חברות, ועושים שמות בחומר שבמחשב, במחיקת נתונים או בלבולם, ע"י פענוח הצופן הסודי. אם לגבי יוצרי הוירוס ומפיצייהם היה מקום להתלבטות אם חיובם מטעם "אש", ואם ניתן להחשיבם כ"מדליק בתוך רשות חברו", הרי אלו הפורצים למחשבים אחרים, ושולחים אליהם יד ארוכה, הרי יש לחייבם כאדם המזיק, וכדברי הש"ך הנ"ל, ואין לגביהם כל נפקא מינה בין תוכנות שדרכן להיות באותו מחשב או לאו. כמו כן, יש מקום לחייבם גם על נזקים עקיפים, כדינו של כל אדם המזיק.

כך יש לומר גם לגבי "הצפת" אתרי אינטרנט באלפי פניות בעת ובעונה אחת, המביאה להתמוטטות האתר ולקריסתו. אלא שבנושא זה יש מקום לברר מיהו האדם המזיק. הרי זה כ"חמשה שישבו על כסא אחד", שלגביהם נפסק בשו"ע (חו"מ שפח, א), שהאחרון שבא

וישב על ידם ונסמך עליהם ולא הניחם לעמוד, ובעטיו נשבר הכסא - הוא חייב. ואם ישבו כאחד ונשבר - כולם חייבים. הרמ"א הוסיף שם, ש"סתם ספסל היא שאולה לסתם בני אדם, ואם נשברה תחתיהן הוי כמותה מחמת מלאכה ופטורים מלשלם."

משום כך, אדם שנכנס באופן תמים לאתר, ונתברר שכניסה זו הציפה את האתר וגרמה להתמוטטותו - הרי זה כמותה מחמת מלאכה, ופטור. אבל אם נעשתה הכניסה באופן זדוני, הרי שיש לחייב את כל אלה שנכנסו בבת אחת וגרמו להתמוטטות האתר, או את האחרון שבהם. יתר על כן: גם בחמשה שישבו על ספסל, שרק האחרון הוא שגרם להתמוטטותו, החמשה פטורים רק אם האחרון נסמך עליהם ולא הניח להם לעמוד ממקומם. אבל אם לכתחילה ישיבתם שם היתה באופן שמאחר יותר לא תועיל להם קימתם, או לא יוכלו עוד לקום - בוודאי שאף הם חייבים כמו האחרון.

ה. הצורך בהתקנת תקנות

לא כל המקרים כוסו על ידי העקרונות הנ"ל. יתכן שיש לדון מטעם היזק שאינו ניכר, שבו תקנת חכמים חייבה לשלם רק במזיד, אך לא בשוגג (רמב"ם, הל' חובל ומזיק ז, א; שו"ע חו"מ שפה, א). ניתן לדמות את הנזק הבלתי נראה לעין שנגרם למחשב לנזקים שנעשים ע"י המטמא טהרותיו של חברו, המדמיע והמנסד (משנה בגיטין דף נב).

אולם אם בהיזק שאינו ניכר ראו חכמים לנכון לתקן את תקנתם, הוא הדין בנידוננו. הרי השימוש באינטרנט חובק יותר ויותר זרועות עולם, ונושא הוירוסים נעשה שכיח יותר ויותר. ראוי אפוא שחכמי התורה יתקנו תקנות מתאימות שיכסו את כל הנזקים העקיפים, על מנת שהחוטאים יבואו על עונשם המלא.

אולם, גם ללא תקנה מיוחדת ניתן לומר בזה דינא דמלכותא דינא. הארכת בנינושא זה במאמרי "הלכת השיתוף—האם דינא דמלכותא" (תחומין יח עמ' 26), ומתוך דבריי שם אציין במיוחד את דברי חתם-סופר (שו"ת חו"מ סי' מד), שנתן תוקף הלכתי לחוק מלכותי שנעשה למנוע תחרות בין סרסורי היינות בעיר טוקאי בהונגריה: "התיקון שתקנו שרי הקומודאט, שאיננו נגד דין תורה אלא כתורה עשוי, ואילו באו לפנינו, היינו גם כן מתקנים כן, דלא יתרבו הסרסורים יותר מדאי." כך כתב גם הרב מאיר אריק (שו"ת אמרי-יושר ח"ב סי' קנב, ב) לגבי חוק שבא למנוע מן המשכיר מלפנות את השוכר מן הדירה לאחר תום תקופת השכירות: "שידוע שהתקנה גדולה מאוד בזמנינו, שלא יהיו בני אדם מושלכים בחוצות... מחמת גודל הדחק בדירות, שפיר דינא דמלכותא דינא לענין שלא יוכל המשכיר להוציא."

אינטרנט ומחשבים הם כיום נשמת אפה של כל מדינה ועסק. הרבה דברים שכרוכים בפקוח נפש תלויים בהם. ולכן, יש מקום לאותה קביעה, ולפסוק כדינא דמלכותא.

ו. השארת האתרים פתוחים בשבת

1. סיוע לעוברי עבירה

אופיו של האינטרנט, שהוא פתוח ללא הגבלה בכל ימות השבוע. באתר מסחרי מאפשר הדבר קניה בשבת. האם מותר להשאיר אתר כזה פתוח בשבת? האם כרוך הדבר באיסור משא ומתן בשבת, בסיוע לעוברי עבירה עד כדי הכשלת "לפני עיור" ובהנאה מחילול שבת? והאם יש לאסור זאת משום מראית עין וזלזול בשבת?

בנושא דומה נגע מאמרו של הרב אורי דסברג בתחומין יט (עמ' 349-363) הדן באי סגירתו של בנקומט בשבת. בפרק ה' שם הושווה דבר זה למכונות מכירה אוטומטיות, והובאה תשובתו של הר"י וייס בשו"ת מנחת-יצחק (ח"ט סי' כד) האוסר להשאיר בשבת

מכוונת כביסה שהלקוחות מפעילים אותן מעצמם. בנושא זה הובא ב"שמירת שבת כהלכתה" בשמו של ה"ר שלמה זלמן אוירבך (כט,כח): "חברה המשווקת מוצריה באמצעות אוטומטים כאלה (לממכר משקאות וכדומה), נכון שבעליה ידאגו שלא להשאיר את המיתקנים במצב תקין לשימוש, כדי שאנשים לא ישתמשו בהם בשבת, אם אמנם יש להניח שמחללי שבת ישתמשו בהם. אבל במקום שבו הקונים נכרים, מותר להשאירם במצב תקין לשימוש." בהערה ע, שם, הביא המחבר שמועה בשם הרש"ז אוירבך, "דאף דאסור ליתן מכשול ברחוב אף שרובם נכרים, וגם אסור למכור לנכרי בגד שאבד בו שעטנז, משום חששא שמא ימכרנו ליהודי, ואסור אף בעיר שרובה נכרים, מ"מ שאני התם שהבגד עצמו הוא גוף האיסור. משא"כ בנדון דידן, הרי זה דומה לפרה חורשת בשביעית, דק"ל כבית הלל (שביעית ה,ח) שמוותר למכור ליהודי חשוד, משום טעמא דאיכא למיתלי, ע"ש. ולפ"ז נראה דבנדון דידן מותר גם אם המשתמשים במיתקן הם יהודים, כי יש לתלות שלא ישתמשו במיתקנים אלו בשבת קודש, אלא רק לפני ואחרי שבת קודש. ומסתבר דמותר אף שהמיתקן הוא שלו. ואין לאסור משום שכר שבת, שהרי הדמים הם עבור המצרכים." כך כתב גם בשו"ת חלקת-יעקב ח"ב סי' קב.

מכונה אוטומטית למימכר משקאות אינה שונה עקרונית מאתר אינטרנט. בשני המקרים אין הבעלים עושים דבר; אלא הקונה ממנה בשבת הוא בלבד עובר עבירה. ואף שבשו"ת רבי עקיבא איגר סי' קנ"ח אסר לעשות קנין בחול, כאשר מתנה שהקנין יחול בשבת - הרי שגם קנין פסיבי אסור - אבל בשו"ת מהרם-שיק או"ח סי' קל"א חלק עליו. גם רע"א אסר זאת בהתנייה מפורשת, ולא בדבר סתמי. וכן נפסק בשו"ע או"ח שז,ד, שמוותר לתת לגוי מעות מערב שבת, ובלבד שלא יאמר לו קנה בשבת. הרי, שלל התנייה מפורשת אין לאסור. על כל פנים באתרי מסחר באינטרנט אפשר להודיע מראש, שחשבוננו של הקונה יחוייב רק לאחר השבת.

אשר לאיסור דאורייתא "לפני עור לא תתן מכשול" - מטעם זה אין לאסור, אלא בתרי עברי דנהרא, דהיינו, כאשר המוכשל לא היה יכול לעבור את העבירה ללא סיועו של המכשיל. אבל בנידוננו הרי אין אתרים מסחריים ללא תחליף, ולכל אתר ישנם מקבילים אחרים, שהרוצה לקנות יוכל לפנות אליהם.

2. שכר שבת

בענין שכר שבת כבר נכתב בנודע-ביהודה (מה"ת או"ח סי' כו), שנשים הטובלות במקוה משלמות לבעל המקוה במוצאי שבת, ואין כאן שכר שבת - "הרי שכר העצים ודאי מותר, דאטו מי שלוקח דבר מחברו בשבת, לא יפרע לו בחול!! וא"כ רשאי ליטול שכר בהבלעה עם שכר העצים. והרי המנהג פשוט, שהנשים הטובלות בשבת, שנותנות לבעל המקוה שכר." גם באתר מסחרי באינטרנט הכסף משולם עבור המצרך, וכאשר משלמים לאחר השבת, והתשלום הוא עבור המצרך ולא עבור השירות בשבת, אין בעיה.

3. מראית עין וחשד

קיימת בעיה של מראית עין וחשד, וכפי שאסרו להשכיר מרחץ לגוי בשבת, אם נקרא עליו שם ישראל (שו"ע או"ח רמג,א). המאמר הנ"ל בתחומין נוגע גם בענין זה. אולם איסור זה נאמר רק במקום שיש חשד שהישראל עובד בשבת, או שהגוי עובד לפי ציוויו, אבל לא כשהפעולה הינה אוטומטית לחלוטין. הדבר נכון במיוחד אם יצויין, שהרכישה תבצע רק לאחר השבת. אולי גם עדיף לתת אפשרות לביטול העסקה במוצאי שבת.

4. זלזול בשבת

בשו"ת אגרות-משה (או"ח ח"ד סי' ס' וח"ה סי' כד,ה) נשאל הר"מ פיינשטיין על הפעלת תנור בשבת ע"י שעון שבת, והשיב: "יש טעם גדול לאסור מטעם אחר, דהא זילותא דשבת ואף זילותא דיו"ט הא אסרו בכמה דברים. וכיון שברור שאיכא זילותא דשבת הוא בכלל איסור זה ממילא, אף שלא אסרו ביחוד, דכל ענין זילותא הוא האיסור. וגם פשוט לע"ד, דעושה דבר שהוא זילותא לשבת הוא עובר בידים על חיוב הכבוד, שמשמע שהוא ג"כ חיוב התורה שנתפרשו ע"י הנביאים... שלכן מסתבר לע"ד שאסור להעמיד בערב שבת ע"י מורה שעות שיעשה העלעקטרי למחר מלאכה." בתשובה מאוחרת יותר (או"ח ח"ה סי' כד,ה) הוסיף: "ולעשות מלאכת בישול בשבת ע"י שעון חשמלי... ודאי אצלי שאין להתיר זה. ורק בהדלקה וכבוי הנרות דחשמל, שנהגו העם להתיר אין למחות, ואולי גם מותר לכתחילה. ואין למילף מזה לשאר דברים, אף שלא ידוע טעם לחלק."

כך כתב גם הר"י ברייש בשו"ת חלקת-יעקב (או"ח סי' ע) לגבי הפעלת מענה קולי בטלפון בשבת, לצורך קבלת הזמנות שתבוצענה במוצ"ש. הוא השיב: "על זה נאמר: חכמים הזהרו בדבריהם. בזמן שהטעניק צועד כך צעדים קדימה, ויכול היות בימים קרובים לסדר חנות גדולה ע"י אוטומט, שהחנות תפתח מאליה לשעה הנדרש, והקונים יבואו לשם אף כשאין שום איש, דשם תתחלק הסחורה להקונים תמורת המעות שהם נותנים בשם.⁴ ואם נזלזל בקדושת שבת בהיתרים של הטעניק משום שהכל נעשה בעצמו, יצמח מזה חילול שבת גדול, שאדם בשבתו בבית המדרש או על שולחנו של סעודת שבת ומנגן זמירות לכבוד שבת, ועסקו או משרדו עובד בשבת עבורו כבימות החול... ולא דמי להיתר דאוטומט העומד בקרית חוצות בלי שם ובלי בעלות, שלא נודע למיהו שייך. אחרת היא כשאדם עושה דברים כאלה בביתו וברשותו... ובני, מנע רגלך מזה."

השיג עליו בשו"ת באר-משה (ח"ו קונטרס אלקטריק סי' נ): "ראיתי בתשובות חלקת-יעקב, שמתחילה כתב כמעט ככל דברי, דע"פ ההלכה אין מקום לאסור. אולם אח"כ עשה עצמו לדיני גזירה, וגוזר גזירה חדשה, שבדאי אין ביד שום רב, יהיה מי שיהיה, לגזור מעצמו גזירות חדשות. ובדאי אם גדולי הרבנים דזמנינו יגזרו גזירה ובהסכמה יעלו לגזור, בודאי נכוף ראשינו לקבל גזירתם; אבל רב יחידי בודאי אין בידו לגזור, וגם בודאי לא נקבל גזירתו."

הרי, שגדולי זמנינו התחבטו מאוד בנושא זה. הם לא מצאו הבחנות ברורות בין דברים שנהגו להיתר, כמו הדלקה וכבוי של חשמל בשבת ע"י שעון, לבין בישול ע"י שעון או הפעלת מזכירה אוטומטית. גם ענין הפעלת אתר אינטרנט בשבת אינו ברור. יש בו צדדים להקל, כיון שלא נעשית פעולה מכוונת להפעלת האתר בשבת - האתר פועל ממילא גם בימות החול - וגם משום שהכל יודעים, שפעולת האתר היא אוטומטית לחלוטין. מאידך גיסא, יש כאן פרהסיה גדולה, ויש חשש לזלזול בקדושת שבת.⁵

אולם יש מקום להבחין בין הנעשה באינטרנט לבין מערכות אוטומטיות אחרות. רוב המערכות האחרות פועלות לעיניהם של בני אדם, ולכן יש בדבר משום פרהסיה; באינטרנט נעשה השימוש בין האדם לבין עצמו. ועיין בזה בתחומין כ' עמ' 422, במאמרו של הרב אורי דסברג: מערכות תיקשוב בנקאיות בשבת.

4. תיאור זה, שנכתב בתשכ"א, מתאים בדיוק לאופן המסחר הנעשה באינטרנט, אך הקדים לו בעשרות שנים.

5. [בתגובות למאמרי שבתחומין כ' היה מי שטען, שהאינטרנט חובק זרועות עולם, וממילא כששבת שוררת אצלנו הוא פתוח למקום אחר על פני כדור הארץ, ששם עדיין לא שבת או שכבר חלפה. -הערת עורך (א.ד.ל.)]

סוף דבר, לא ניתן לאסור השארת אתר אינטרנט פתוח בשבת, אולם יש בכך בוודאי טעם לפגם.

5. נגיעה לבטחון הציבור

כיון שנגענו פה באיסורי דרבנן (מסייע לעוברי עבירה; שכר שבת; מראית עין וחשד; זלזול בשבת) הרי שיש מקום להבחין בין אתרי אינטרנט שיש בהם אינטרס ציבורי, לבין אלה שהאינטרס בהם הוא פרטי בלבד. באתרים בעלי אינטרס ציבורי יש מקום להתיר, אם יכולות להיות השלכות, אפילו עקיפות, על בטחון או על שלום הציבור. אבל באתרים פרטיים האינטרס הוא כספי בלבד, שבשבילו אין מקום להתיר. לכל היותר, אם תיווצר בהם שותפות עם גויים, ורווחי השבת והחג ינתנו לגוי, ויהיה לכך פרסום מתאים באתר - יהיה הדבר מותר.

ז. קנין באינטרנט

1. קנין כסף

הרב יחיאל וסרמן, במאמרו בתחומין יח עמ' 248-251 בנה את הקנין על סיטומתא, אולם נשאר בבעיה לגבי סחורות שאינם בעולם או שעדיין לא באו לרשות המוכר. חלק גדול מן החברות הפועלות בתחום זה אינן מחזיקות מלאי, ורק לאחר קליטת ההזמנה הן רוכשות את הסחורה מן הספק ומעבירות אותה לקונה. כיצד ניתן לבצע קנין כזה? בנוסף, הקנין אינו מתבצע בפריט מסויים ומוגדר. הפריט המופיע על גבי המסך הוא פריט וירטואלי, חסר ממשות, ורק לאחר ההזמנה הנעשית באינטרנט לוקח המוכר מן המחסן, ולעיתים מן הספק, פריט תואם. כיצד ניתן לבצע קנין בדבר מופשט? נקודה בעייתית נוספת: הקונה אינו משלם כלל למוכר, אלא הוא משלם באמצעות כרטיס אשראי לחברת האשראי, וחברה זו משלמת לאחר מכן למוכר. האם יש לראות בכך מעשה קנין?

ניתן לראות בקנין זה קנין כסף, המועיל במקרה שלנו, למרות שהוא ניתן לחברת האשראי ולא למוכר עצמו. בגמ' בקדושין ז,א נאמר: "הילך מנה והתקדשי לפלוני - מקודשת מדין עבד כנעני. עבד כנעני - לאו אע"ג דלא קא חסר ולא מידי, קא קני נפשה; האי גברא נמי - אע"ג דלא קא חסר ולא מידי, קא קני לה להא איתתא." נמצא, שמדין עבד כנעני למדים ש"נתינת אחר בשבילו חשיבא כנתינתו", כלשון הריטב"א שם. וכן כתב הר"ח מבריסק בחידושו על הרמב"ם (הל' מלוה ולוה ה,ג), שמדין עבד כנעני נלמד "דנתינתו של זה נחשבת עבור חברו". על כן, נתינת חברת האשראי תיחשב לקנין.

אמנם כסף אינו קונה מטלטלין, לאחר תקנת חכמים. אבל בענין זה באנו למחלוקת הפוסקים. הרמ"א (חו"מ קצד,א) כתב: "אם התנה לוקח שיקנה לו בכסף בלחוד, קנה מיד." אבל הש"ך (ס"ק ג) כתב בשם הב"ח, שאינו מועיל. אך יש לצרף לכאן את דברי מהר"ש ענגיל בשו"ת (ח"ז סי' קיא), שאם התנו המוכר והלוקח, וגם לא קנה דבר מסויים, שאז לא יוכל לומר נשרפו חיטיך בעליה, מועיל הקנין. הקנין הנעשה באינטרנט דומה לכך, שהרי הקנין לא מתבצע בדבר מסויים, ולכן תועיל ההתנאה לקנות בכסף.

2. דבר שאינו מסויים

ביחס לבעיה של מעשה קנין בדבר שאינו מסויים ניתן להסתמך על האמור בתשובות הרשב"א (ח"ב תולדות אדם סי' פב). הרשב"א נשאל שם "במוכר לחברו אחת מקרקעותיו סתם, דקיימא לן שיתן לו איזה שירצה - היכי קונה, דהא קיימא לן אין ברירה?" והשיב: "דאין דין יש ברירה ואין ברירה אלא במה שאנו צריכים לומר הוברר הדבר שמה שהוא עכשיו כבר היה חל מעיקרא; שאילו לא נאמר הוברר הדבר, אין לו קיום, לפי שאנו צריכים לקדימתו לקיומו של דבר... אבל במוכר או נותן, למה אנו

צריכים לברירה? כל שנותן לו אחת משדותיו מחמת מכר או מחמת מתנה, הרי זה קנוי לו. ואפילו לא נתן עד עכשיו, הרי זה קיים. ועיין בנתיבות-המשפט ס, ג בענין זה.

3. דבר שאינו ברשותו

נושא דבר שאינו ברשותו ניתן ג"כ לפתרון לפי האמור בבבא-מציעא טז, ב: "האומר לחברו שדה שאני לוקח, לכשאקחנה קנויה לך מעכשיו - קנה. אמר רבא: מסתברא מלתא דרב בשדה סתם; אבל בשדה זו, מי יימר דמזבין לה ניהליה." וכתב בשיטה-מקובצת בשם הריצב"א: "דאע"ג דהוי דבר שלא בא לעולם, מכל מקום מפני שיכול למצוא מוכרים הרבה שימכרו לו את שדותיו, כדבר שבאו לעולם דמי."

פתח דומה יש למצוא לפי מש"כ הרמב"ם (הל' מכירה כד, יג): "האומר לחברו קרקע ודקלים אני מוכר לך, אפילו לא היו לו דקלים, אם רצה לקנות לו שני דקלים, הרי זה נקנה המקח." בכסף-משנה כתב, "דטעמא דמסתבר הוא, דכשהמוכר נותן לו השני דקלים, הרי הוא אומר לו, אני מקיים כמו שהתניתי. ואע"פ שבשעת המכר לא היה ברשותי, כיון שאז היה בעולם ועתה הוא ברשותי, הוי ליה כאילו היה באותה שעה ברשותי, ומחוייב אתה לקיים הממכר."

אכן, אף לאחר הפתרונות ההלכתיים הללו, שבחלקם נתונים במחלוקת הפוסקים, יש מקום גם בענין זה להזדקק לדינא דמלכותא, שמועיל בקנינים כדוגמת סיטומתא וקנין קרקעות בטאבו.

ז. סיכום

נגענו במעט מן הבעיות ההלכתיות הכרוכות בשימוש באינטרנט, וכאמור בראשית דברינו: עדיין נותר כר נרחב לבירורים בנושא, בעיקר מצד הצעירים שבתופסי התורה, שמטבע הדברים קרובים לנושא המעשי יותר.